

ЗРОСТАННЯ РОЛІ ГУМАНІТАРНОГО ЧИННИКА У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Анотація. Проаналізована сутність концепту „гуманітарний чинник” у міжнародних відносинах за доби глобалізації, простежена його конкретизація за постбіполярної доби й встановлене чітке співвідношення з іншими науковими категоріями з ціллю операціоналізації для дослідження конкретних явищ і процесів у політичній сфері. Важливу роль у процесі євроінтеграції України відіграє гуманітарна складова зовнішньополітичної діяльності, тобто комплекс заходів, спрямованих на розв’язання тих проблем, які пов’язані з т. зв. „людським виміром” міжнародних відносин.

Ключові слова: антропология, гуманізм, політичні відносини, трансформація.

Abstract. The article spotlights the essence of the concept of “humanitarian factors” in international relations in the era of globalization, reviews its specification for the post-bipolar era and a clear correlation with other academic categories is installed with the aim to operationalize the study of specific phenomena and processes in the political sphere. A humanitarian component of the foreign policy activities plays an important role in the process of the Ukrainian European integration, ie measures aimed at solving of the problems that associated with so-called "human dimension" of international relations.

Key words: anthropology, humanity, political relations, transformation.

¹ Доктор політичних наук, професор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Аннотация. Проанализирована сущность концепта «гуманитарный фактор» в международных отношениях в эпоху глобализации, прослежена его конкретизация в постбиполярный период и установлено четкое взаимоотношение с другими научными категориями с целью операционализации для исследования конкретных явлений и процессов в политической сфере. Важную роль в процессе евроинтеграции Украины играет гуманитарная составляющая внешнеполитической деятельности, то есть комплекс мер, нацеленных на решение тех проблем, которые связаны с так называемым «человеческим измерением» международных отношений.

Ключевые слова: антропология, гуманизм, политические отношения, трансформация.

В умовах трансформації суспільно-політичних відносин в Україні після перемоги Революції гідності 2014 р. виникла потреба пошуку реальних важелів для подолання тоталітарно-авторитарного трактування людини лише як „гвинтика” й „чинника” суспільства, а також для реалізації родової, загальноцивілізаційної сутності людини, свободи й самоактуалізації особистості. У центрі нової парадигми політичної антропології - осмислення глобальних явищ, пошук шляхів до радикальних змін державного ладу й політичного режиму з переорієнтацією від кризи суспільства до його стабілізації. Людина спроможна піднятися над собою як біологічною істотою і, виходячи із своєї свідомості й самосвідомості, гуманізувати політичні обставини, зробити предметом пізнання все, в тому числі і саму себе. Саме людина як формоутворюючий чинник всіх соціально-політичних процесів спонукає до подолання кризового стану соціуму, сприяє створенню структури досконаліших соціальних систем та адекватного їм способу життя.

Нова парадигма гуманізму політичної антропології допомагає виявити цілісну систему закономірностей руху свідомості до її демократичного волевиявлення, подолання тотальної кризи й паралічу масової свідомості,

загальної корумпованості і криміналізації суспільства. Саме політика і „політики за професією” повинні повернутися до людини, подолати її катастрофічне зубожіння, руйнацію моральних підвалин суспільства. За умови подолання деструктивізму й отримання енергії розпаду, з’явиться можливість переосмислити проблеми людини в нових дискурсах - онтологічному, аксіологічному, системному, феноменологічному. Принципової переоцінки потребує класична модель взаємодії людини і політики, людини і держави, людини і влади, людини і природи, людини і людини.

Безперечно, соціальна потреба в обґрунтуванні історичних і теоретичних витоків політичної антропології, її автентичного аналізу спрямована на виявлення „природи політичного” як субстанційної підвалини цивілізаційних процесів у суспільстві на шляху докорінної перебудови держави та оновлення її цінностей. Універсальні суттєві характеристики політичної антропології виходять з того, що в умовах становлення правової держави і громадянського суспільства по-новому ставиться й власне проблема людини, особливо коли руйнуються підвалини тоталітарного чи авторитарного суспільства, і водночас апробується можливість формування нової парадигми політики як такого типу екстеріоризації, що долає відчуження, прояви негативного в суспільстві, сприяє укріпленню моральності в політиці, акцентує увагу на самовияві людського в людині. Адже, як говорив відомий німецький філософ Макс Шелер (1874-1928 рр.), людина - це істота, яка перевершує саму себе і світ [1, с. 133].

Нова парадигма гуманізму політичної антропології виходить з того, що людина прагне зрозуміти саму себе, творити свою індивідуальність, повноту і цілісність особи, але для цього потрібно, щоб і соціально-політичні умови були тотожними людині, рівними їй. Проведення структурних реформ в Україні передбачає подальше забезпечення нагальних потреб суспільства через систему легітимних, соціокультурних інститутів, в яких спорідненими соціальними компонентами виступають гуманістичні цінності свободи, демократії, прав людини, соціальної й правової держави. Саме тому політична антропологія

сприймається як така культура політичного мислення, що сприяє практичному втіленню загальнодемократичних цінностей, спрямованих на розвиток індивідуальної повноти й цілісності особистості.

Гуманістичний тип політики має такі ознаки:

а) гармонійне поєднання інтересів людини та суспільства, орієнтація на збалансований розвиток всіх механізмів суспільного відтворення, ретельне врахування інтересів усіх соціальних верств і груп, потреб як нинішніх, так і майбутніх поколінь;

б) реальний плюралізм форм власності, посилення тенденції до поступового широкого впровадження приватної форми власності, широкі можливості для прояву господарської ініціативи індивідів та об'єднань;

в) підконтрольність держави громадянському суспільству;

г) відсутність монополії на знання, свобода вибору існуючих та створення нових місць у суспільній системі для здійснення індивідами активної соціальної діяльності;

д) наявність дієвих механізмів компромісного розв'язання суспільних конфліктів.

Тобто, йдеться передусім про становлення нових соціальних, політичних і економічних відносин, в яких людина визначається як гранична форма реалізації ідеї громадянського суспільства, компромісного розв'язання всіх проблем, можливості реалізації людини в мінливому і суперечливому політичному житті, культивуванні іманентних духовному світу особистості цінностей. Подолання властивої тоталітарному чи авторитарному режимові спотвореної системи політичних цінностей, настанов і позицій є одним із найскладніших завдань демократизації суспільства. Демократія зобов'язує людину до суворой самодисципліни й до поваги законів.

Поza тим, влада натовпу - це охлократія. Визначний іспанський мислитель минулого століття Хосе Ортега-і-Гассет (1883-1955 рр.) назвав її „тріумфом гіпердемократії”, коли маси діють поза законом, нав'язують усьому

суспільству свою волю. В умовах консолідованого демократичного ладу така небезпека зведена до мінімуму. Інша справа - перехідні стани суспільства, в тому числі на етапі подолання тоталітаризму й авторитаризму. Тут натовп може загрожувати формуванню громадянського суспільства, більше того, бути чинником реставрації тоталітаризму чи авторитаризму. Загалом співвідношення інституційних і стихійних форм включення особи в політичне життя, зміну цього співвідношення можна вважати показником демократизації режиму, його стабільності [2, р. 123-124].

Категорії політичної антропології (людина, політика, самосвідомість, самопізнання, політична свобода, свобода духу, свобода вибору, громадянське суспільство, правова держава) мають глибинну сутність і забезпечуються складним комплексом внутрішньої самосвідомості та переконань людини, всією системою політичного, ідейного й морального впливу, а також правовими засобами, що в кінцевому підсумку мають гарантувати і стимулювати належну поведінку всіх суб'єктів політичних відносин. В умовах деструктивного соціуму - незахищеності людини, її нетотожності самій собі, нецілісності, розірваності її свідомості - людина стає відчуженою від суспільства, природи, самої себе, друзів.

Але людина входить в суспільство не як абстрактна істота, а як конкретна соціальна цілісність, що має жити у створених до неї суспільно-політичних відносинах згідно зі своєю сутністю. Тому політична антропологія повинна сприяти формуванню таких політичних відносин, які були б гідними цілісної особистості, для якої політика - це спосіб гідного людини існування. Політична антропологія базується на таких принципах, як моральність, чесність, гідність, компетентність, професіоналізм, що вимагає від „політиків за професією” стимулювати професійно-конструктивне, перспективне, піднесене, ділове, послідовне.

Політична антропологія акцентує увагу на тому, що людина є не тільки „економічною й політичною клітиною” суспільства, вона є соціокультурним

феноменом, який вбирає в себе: раціональне, когнітивно-творче, когнітивно-пізнавальне, що переплітається з елементами емоційно-вольовими, традиціоналістськими, національно-історичними, національно-психологічними [3, р. 77-79]. Але історичне ще не стає історичним від того, що є реальністю, яка посідає певне місце в даних просторовочасових межах. Історичне є насамперед одиничне, неповторне, що пов'язане з походженням усього суцього, певне у своїй самосвідомості, у тому, що воно вкорінене в цьому ґрунті. Історичне, неповторне, індивідуальне ніколи не може бути всезагальним: історично особливе дозволяє просуватися у напрямі до цілісної сутності індивіда й цілісної сутності історії.

Демократичні перетворення сучасного українського суспільства детермінують становлення такого соціального типу держави, на знаменах якої була б ЛЮДИНА, її високе соціальне призначення, законність і неухильне дотримання законів, добробут людини, щастя, свобода, власність. Настав час прислухатися до думки Норберто Боббіо, що демократичні інституції є найперспективнішою частиною будь-якого процесу, а досягнення соціальних цілей можливе лише в межах ліберально-демократичного режиму [4, с. 106-107].

Крім цього, не існує іншого способу зробити політику дійсно гуманною і людською, поєднати її з мораллю і людиною. Лише за таких умов людина не буде відчуженою від політики і влади, не буде "губитись в політиці", а цивілізовані політичні відносини допоможуть людині знайти й реалізувати себе, подолати замішання духу, розкрити свої "сутнісні сили", вивільнитися від відчужених і розірваних сторін своєї діяльності. Гуманістична направленість політики буде сприяти тому, щоб правові, соціальні, політичні й економічні інститути були зорієнтовані на індивіда, а регулювання обміну між ними відбувалося в межах формальної раціональності та верховенства закону.

Між тим, завершення холодної війни ознаменувалося тектонічними зрушеннями в історії людства, осмислення яких опинилося в центрі уваги

вчених-суспільствознавців. Особливості пізнавального процесу на межі 1980-90-х рр. полягали в тому, що ємка і надзвичайно диференційована сфера наукових досліджень була поглинута, внаслідок низки об'єктивних причин, могутньою ліберально-апологетичною хвилею, котра поєднувала відносно точне описання структурних змін суспільного поступу з еkleктичним свавіллям та суб'єктивізмом.

У цей період у наукових узагальненнях виділявся переважно „фасадний контур” визначальних явищ міжнародного життя, серед яких: розпад біполярної системи світоустрою, перетворення тенденції глобалізації економіки на магістральний напрям розвитку світового господарства, формування „нового світового порядку”, що включатиме не тільки економіку, а й широке коло інших проблем - від глобалізації національних культур до екології та питань безпеки. З числа ж головних ознак економічної глобалізації виокремлювалося зростання міжнародної торгівлі, збільшення іноземних капіталовкладень, вільний рух фінансових потоків, а в ролі її головних агентів визначаються транснаціональні корпорації, міжнародні фінансові інститути та великі держави. Як глобалізаційна ідеологія був визнаний неолібералізм.

Однак уже на сер. 1990-х рр., в міру нагромадження різноманітності та варіативності властивостей глобалізаційних феноменів, на методологічних підходах до їхнього пізнання стали позначатися істотні хиби змістового та формального характеру. Тенденція до створення збірного образу нової світової системи як інтегрованої одиниці, у переважно компліментарному для політики великих держав контексті, стала давати збої, будучи не в змозі приховати деструктивні наслідки практичної реалізації цієї політики для народів планети.

За межами характеристик зовнішньої політики постіндустріальних країн опинилася її головна ознака - прагнення до заснованого на пануванні всеосяжного формування і регулювання життя міжнародного співтовариства. Не давали задовільних відповідей і пошуки цілей та засобів реалізації зовнішньої політики, спроби оцінки її інструментальної раціональності та

часової перспективи. Нарешті, прагнення осмислити сам процес глобальної інтеграції в умовах відсутності цивілізаційної моделі цієї інтеграції виявилися непродуктивними.

Як відзначали з приводу проблем розвитку теорії глобальних змін співробітник Пітсбурзького університету (США) Р. Робертсон та викладач Національного університету Сінгапуру Х. Хондкер, попри всі намагання дати визначення глобалізації, досвідчені фахівці з проблем дослідження сучасного світу - як цілісного в історичній перспективі - ледве тямлять, чим вони займаються. Склалася ситуація, коли поняття і теорії, сформульовані в серйозній науці про суспільство, втрачають свою аналітичну цінність.

На істотні недоліки поточного стану теорії глобальних змін вказує й професор Європейського інституту Лондонської школи економіки Е. Сміт, виділяючи, зокрема, ту обставину, що концепція „постнаціональної” глобальної ери як мінімум слабує відсутністю глибокого історичного пророблення питання про нації та етнічність.

Ряд дослідників, намагаючись усунути перешкоди і досягти максимальної точності „лабораторних експериментів” із нормативно-дефініційним блоком глобалізаційних характеристик, доходять висновку про невиправданість прагнення щодо завершеності, статичності та одномірності таких характеристик. Розробляючи власні підходи до дослідження глобалізаційних процесів, вони акцентують увагу на їхньому динамізмі, віртуальності й синтетичності. Наприклад, співробітники Чиказького університету Д. Комарофф та Дж. Комарофф виокремлюють швидку всесвітню транснаціоналізацію; зростання планетарної електронної економіки, у якій виробництво та споживання розпоршуються по всьому світу, а звичні соціальні класи розпадаються; становлення глобального капіталізму як екстериторіального фантома, що миттєво змінюється і про який можна судити, виходячи лише з його проявів.

Нарешті, низка фахівців визначають у якості основних таких ознак розвитку сучасної міжнародної ситуації, ті, що викликають сумнів або в просуванні процесів глобалізації, або в їхньому благодійному впливі на людство. Наприклад, професор з міжнародної політики університету Нанзан (Японія) К. Цутомо констатує факт зміни пріоритетів політичної боротьби великих держав на світовій арені за умов збереження самого феномена цієї боротьби. „Сполучені Штати, - пише він, - під час холодної війни вважали своїм найвищим пріоритетом національну безпеку, а тепер все більше засновують свою політику на економічних інтересах. Це є знак того, що змагання між державами зміщується від боротьби за зверхність у силі до боротьби за зверхність у багатстві” [5, р. 211].

У свою чергу директор Форуму третього світу С. Амін, як і професор Європейського інституту Лондонської школи економіки Е. Сміт, висловлюють сумнів щодо відповідності сучасних планетарних процесів їхнім „глобалізаційним визначенням”. „Взаємодія суспільств в історії є такою ж старою, як і саме людство”, зазначає С. Амін, але при цьому звертає увагу на деградацію якості зазначеної взаємодії. Якщо раніше, на думку С. Аміна, завдяки „шовковим шляхам”, що об’єднували локальні культури, поширювались визначальні для еволюції науково-технічні знання та релігійні вірування, то „сучасна модернізація” відображає логіку всесвітньої експансії капіталу і веде до зростання нерівності серед членів світової системи. Ось чому С. Амін вважає, що для подолання відсталості у будь-якої країни залишається тільки одна можливість – „політика розриву з системою”, яка забезпечить збереження зв’язків цієї країни з історією [6, р. 64].

Де в чому з позицією С. Аміна співзвучна оцінка професора-сходознавця Принстонського університету (США) Б. Льюїса, особливо в плані розвінчування альтруїзму глобалізаційного проекту. „У будь-яку еру людської історії сучасність являла собою спосіб життя, норми і стандарти пануючої цивілізації, що поширювалася. Еллінські міста, Римська імперія, середньовічний

християнський світ, іслам, а також стародавні цивілізації Індії та Китаю - всі нав'язували свої норми і поширювали вплив далеко за межі імперських кордонів". Тепер, продовжує Б. Льюїс, західна цивілізація є панівною, отже, західні країни й визначають стан сучасності [7, р. 209].

В цілому ж, як здається, директор Інституту стратегічних досліджень Гарвардського університету С. Гантінгтон досить виправдано врівноважив вищенаведену ідеалістичну картину сучасності неоліберальних дослідників приземленими реаліями сьогодення, визначивши, таким чином, наближену до об'єктивних параметрів „стартову” дослідницьку позицію. Холодна війна закінчилась, пише С. Гантінгтон, проте міжнародна напруженість не послаблюється. СРСР розпався, але виникають нові центри сили та впливу, котрі можуть стати загрозою для Заходу. США залишились єдиною наддержавою, та опір їхній диктатурі зростає. Замість „кінця історії” на шляхах глобалізації, конвергенції та вестернізації світ дедалі більше регіоналізується. Національні держави зберігають своє значення і після розвалу системи „трьох світів”, вони „все більше визначають свою приналежність і свої групові інтереси в цивілізаційних категоріях” [8, с. 28-29].

Справді, глобалізація виявила багато суперечливих явищ та вад, котрі позбавляють можливості не тільки відтворити раціонально-цілісну картину світу, а й відпрацювати на її базі продуктивну стратегію розвитку людства. У цьому зв'язку можна згадати занепокоєння, що його висловили ще напр. 1980-х рр. співробітники Ланкастерського університету (Велика Британія) Скотт Леш та Джон Уррі, які звернули увагу на посилення чинників „дезорганізації капіталізму”, підкресливши: „Все, що забезпечувало міцність капіталізму, зокрема класів, промисловості міст, окремих держав і навіть всього, це все розвіюється у порох”.

Перехід від історичного періоду, відзначеного переважанням національних економік із законодавчими та політичними рамками, властивими кожній окремій державі, до іншого етапу - глобальної економіки, з

притаманними їй анархією світової валютно-фінансової системи, олігархією основних суб'єктів ринкової діяльності як двох головних форм регламентації світової економіки - не зробив світове господарство ефективнішим, людство - згуртованішим.

Хвиля глобальної валютно-фінансової кризи 1997-1999 рр., що обійшлася країнам найбільш динамічного в економічній відношенні Азіатсько-Тихоокеанського регіону втратами у 2 трильйони доларів США, „падінням середнього класу” та злетом злиденності в середньому з 7 % до 14-20 %, не тільки підірвала віру в „глобалізаційні перспективи” людства, а й оголила істотні розбіжності між США та Євросоюзом стосовно американського плану розбудови „світової фінансової архітектури”.

Так, якщо США виходили у своїх оцінках щодо причин фінансової кризи з того, що вона спричинена місцевими чинниками, пов'язаними, зокрема, з корупцією в національних банківських системах та неефективним розміщенням фінансових ресурсів, то ЄС вбачав витоки її в радикальній фінансовій лібералізації 1990-х рр. та заохочуваних МВФ реформах, котрі стимулювали спекуляцію.

З іншого боку, Євросоюз висловив незгоду із запропонованою США „новою всесвітньою фінансовою архітектурою”, заснованою на прозорості, підзвітності, єдиних світових стандартах, мінімізації масштабів „морального ризику” та свободі руху капіталу. Натомість він запропонував розробку такої нової глобальної архітектури, за якої світ буде поділено на валютні зони з певним ступенем захисту через державний контроль згаданого процесу.

Досить симптоматичним є й відновлення полеміки по обидва боки Атлантики навколо питань спроможності ринкових моделей – „неамериканської”, що віддає перевагу абсолютизації принципів індивідуального підприємницького успіху, та „рейнської”, яка сприяє встановленню соціального консенсусу на довгострокову перспективу. Вагання з фундаментальних позицій, на яких повинна базуватись глобалізаційна

стратегія, виявляється і в помітному коригуванні уявлень про перспективи розвитку ринкової економіки у ХХІ ст., що спостерігається в теоретичних напрацюваннях Світового банку. Так, головний спеціаліст цієї авторитетної установи - Дж. Ю. Стігліц, відзначаючи нежиттєздатність державної планової економіки, підкреслює, що ринкова модель ані теоретично, ані історично „не може бути визнана справедливою”. „Успіх, скоріш за все, може бути у ринкового соціалізму”, - стверджує він [9, р. 205].

Все це породжує серйозні сумніви в тому, чи можливо ставитися до глобалізації в її нинішньому вигляді як до цивілізаційного проекту. Більше того, в самих країнах, які започаткували глобалізаційні процеси, спостерігаються й інші істотні відхилення від початкових проектних накреслень ідеї. Так, замість передбачуваної добровільної відмови держав від частини свого суверенітету в ході становлення Євросоюзу бачимо зворотні явища. „Європейське будівництво, - констатує французький вчений-міжнародник Н. Гнесотто, - відбувається цілком під знаком суперечностей між інтеграцією єдиного економічного порядку і збереженням у силі національних принципів порядку політичного” [10, р. 9].

Що ж до передбаченої „гомогенізуючої” функції сучасних засобів масової комунікації (ЗМК) в процесі еволюції планетарних соціумів, то й тут ефект виявився діаметрально протилежним. Під впливом ЗМК, зазначає зокрема італійський соціолог А. Мелуччі, навіть у сучасних постіндустріальних суспільствах відроджуються етнонаціональні рухи, котрі дають людині можливість набути як індивідуальної ідентичності, так і солідарності з певною етносоціальною групою.

Зростаючу стурбованість викликають планетарні наслідки глобалізації. Цей процес не тільки не зменшує диспропорції в розвитку різних регіонів та народів планети, а й значно посилює їх. Так, якщо середній річний доход на душу населення зростав з 1900 р. до 2000 р. у США з 4096 дол. до 27272 дол., в Японії - з 1135 дол. до 20 616 дол., у Франції - з 2849 дол. до 20377 дол., у

Великій Британії - з 4593 дол. до 19704 дол., то в Латинській Америці він змінився за той же час з 1000 дол. до 6000 дол., в Азії - з 700 дол. до 4300 дол., в Африці - з 500 дол. до 1400 дол.

Відбулися подальші зрушення у відносинах панування, в системах привілеїв, залежності та експлуатації між країнами, економічними секторами та різними регіонами. Нинішня глобалізація прирікає людство скоріше на справжнє розбазарювання ресурсів в ім'я конкурентоспроможності транснаціональних корпорацій та в умовах боротьби за зверхність між США, Євросоюзом та КНР. Прагнучи отримати прибуток на тому творчому потенціалі, який приховує у собі населення Землі, а також з інших ресурсів, глобальна конкурентоспроможність використовує лише частину цього потенціалу, руйнуючи та знецінюючи все інше. Ця система завдає величезних збитків не тільки принципам людського співіснування, а й є джерелом нестабільності, постійних локальних і глобальних „гібридних війн” через ринки, товари, рухи капіталів, фінансові прибутки, зайнятість, розвиток технологій.

Чи не час замислитися про спроможність глобалізаційної політики в контексті обвального зубожіння більшості населення країн „третього світу”? Наприклад, за свідченням доповіді Світового банку про світовий розвиток на 2000-2001 рр., „з 6 мільярдів мешканців планети майже половина - 2,8 мільярда існують на прожиткові можливості в обсягах менше 2 дол. на день, а 1,2 мільярда - менш як 1 дол. на день”. І це в той час, коли, відповідно до статистики ООН, 358 сімей-кланів мільярдерів мають щорічний прибуток, який у доларовому еквіваленті перевищує сукупні доходи 45 % населення Землі.

Крім того, в самому підході до глобальних економічних перетворень було закладено базову суперечність між стимулюванням розвитку національного приватного сектора країн, що розвиваються, та підпорядкованістю глобалізаційного проекту інтересам транснаціональних корпорацій, які „новим міжнародним капіталізмом” вибивають національний капіталізм країн

„третього світу”. Ось чому запекла боротьба між розвинутими державами та країнами, що розвиваються, продовжує точитися навколо таких питань, як правила конкуренції, урядові закупівлі, подальше зниження бар’єрів у торгівлі промисловими товарами, лібералізація інвестицій тощо. Справа в тому, що у разі подальших поступок з боку країн, що розвиваються, та створення на їхніх внутрішніх ринках рівних умов для конкуренції місцевих й іноземних фірм, на яких наполягає Захід, тут може скластися сприятлива атмосфера для розгрому транснаціональними корпораціями місцевих компаній в їхньому ж національному економічному просторі.

Правомірною в наведеному зв’язку є й постановка питання з іншою взаємозалежністю. В умовах, коли транснаціональні корпорації не мають на сьогодні базової стратегії на тривалу історичну перспективу, а процес глобалізації, згідно з констатацією лауреата Нобелівської премії з економіки Дж. Тобіна, позбавлений будь-якого спрямування, хто відповідь за реальні наслідки глобалізаційного експерименту в тому вигляді, в якому він був замислений і запропонований „до виконання” народам Землі? І чи уявляє хто-небудь реальні параметри цих наслідків? Може, нарешті час переосмислити ставлення до ринку як до нав’язливої ідеї та розробити нові критерії цивілізаційного прогресу, котрі б формулювалися з більшим врахуванням чинників людського і соціального розвитку? Чи не варто в реальній дійсності замінити стереотипи глобального домінування парадигмою нескінченного процесу взаємодії різних культур, що виключає встановлення монополії будь-якого одного культурного зразка? Може, тоді людство перестане дивитися на своє майбутнє крізь призму „позиційного стану благ”, „меж росту”, „кінця історії”, „дефіциту раціональності”, а прогнози таких авторитетних міжнародних організацій, як Римський клуб, нарешті вийдуть за рамки апокаліпсичних накреслень?

Зокрема, на думку його генерального секретаря Бертрана Шнайдера, „на порозі нового тисячоліття в світі поширюється почуття невизначеності перед

лицем постійних політичних і соціальних потрясінь. Вибухове зростання чисельності населення в країнах Півдня, можливість кардинальних змін у світовому кліматі, сумніви в достатності продовольчих та енергетичних ресурсів, вплив нових технологій на суспільство та глибокі зміни в геополітичній ситуації - все це, переплітаючись, дається взнаки” [11].

В цілому ж справа сьогодні полягає не тільки у визначенні спроможності глобального проекту, а й у розгортанні його загальнолюдських вимірів, в його підпорядкуванні створенню нової системи світоустрою, заснованої на гуманізмі, знаннях та інтелекті.

У політології гуманізація міжнародних відносин трактується як неухильне зростання впливу на цю сферу норм моралі й моральності, як її „олюднення”, спрямоване на визнання самоцінності людини, повніше забезпечення її прав і свобод. „Навіть у сфері чистої політичної влади, - наголошує відомий представник теорії політичного реалізму Г. Шварценбергер, - державні діячі повинні вважати природним існування мінімальних моральних правил, оскільки в кінцевому підсумку їхні власні угоди з союзниками спираються на моральні принципи, що полягають у чесному виконанні даних обіцянок. Проте, як правило, уряди не впадають в оману щодо розуміння реальних намірів їхніх партнерів, котрі маскують свої політичні цілі в термінах міжнародної моралі й не схильні довіряти подібним уявленням. Такі жести адресовані, головним чином, громадській думці вдома й за кордоном” [12, р. 220].

У Програмі розвитку ООН гуманітарний розвій визначається як процес, у ході котрого кожному представникові даного населення протягом його життя може пропонуватися широкий вибір варіантів [13, с. 67]. Але в академічному середовищі й політичних колах проблема зростання ролі гуманітарного фактора у міжнародних відносинах є предметом розбіжностей і гострих дискусій.

З одного боку, домінує погляд про переважання у світовій політиці егоїстичних національних інтересів, геополітичних імперативів і силових (не

лише у військовому, але й у економічному та соціокультурному відношеннях) аргументів, які не лишають місця для моралі й турботи про окрему людину. З іншого боку, стверджується, що гуманізація міжнародних відносин – аж ніяк не тільки блага побажання наївних людей, і що за всіх недоліків міжнародних організацій та міжнародного права вони все ж виконують функції захисту конкретного індивіда, сприяють дотриманню моралі в даній сфері [14, с. 38].

Обидві зазначені позиції мають під собою серйозні підстави. Разом із тим, попри зовні взаємовиключний характер, їхня протилежність відносна. Тому можна запропонувати гіпотезу, що гуманізація міжнародних відносин не лише існує, але є однією з важливих тенденцій змін, які відбуваються у цій сфері суспільних відносин. Однак її прояви й наслідки не залишають місця для поширених іноді уявлень про неминучий прогрес позитивних сил і формування якогось гуманістичного міжнародного співтовариства.

У міжнародних відносинах усе більше виявляються індивідуальна мораль і правові норми – передусім ті, що торкаються прав людини і гуманітарного права. Нарешті, на функціонування міжнародних відносин справляють вплив приватні групи й індивіди, що керуються своїми „людськими”, а не державними інтересами. Головна проблема – співвідношення індивідуальної етики й політичної моралі. Мораль міжнародних відносин – різновид політичної моралі. Оскільки ж, згідно однієї з найпоширеніших думок, „політика – брудна справа”, остільки вимоги індивідуальної й так званої загальнолюдської моралі тут недоречні. У міжнародно-політичній теорії ця позиція, одним із послідовних прихильників котрої був видатний італійський мислитель і державний діяч Нікколо Макіавеллі (1469-1527 рр.), знайшла концептуальний вираз у теорії політичного реалізму.

Вона виникла наприкінці 1930-х рр. й акцентувала увагу на зростаючому розриві між нормативними претензіями лібералів, які відстоювали можливість поступової побудови світового правового суспільства, й міжнародною дійсністю, що характеризується жорсткою боротьбою за владу між

найбільшими світовими державами. Виходячи з розуміння основного критерію міжнародної політики як її відповідності державним інтересам, теорія політичного реалізму передбачає, що державний діяч має керуватися не етикою переконання, а етикою відповідальності.

Тому ще міністр фінансів США у 1934-1945 рр. Г. Моргентау стверджував: якщо мораліст задає питання „чи відповідає ця політика моральним принципам ?”, то політичний реаліст запитусь: “Як ця політика впливає на силу нації ?” [15, 14]. Хоча це й не відмова від індивідуальної етики, але концентрація морального потенціалу й моральних вимог у державних діячів плебісцитарно-харизматичного типу.

Виходячи з цих позицій, важко говорити про можливість якоїсь гуманізації міжнародних відносин, адже, за твердженням іншого крупного представника політичного реалізму, „головна функція міжнародної моралі полягає не в тому, щоб контролювати чиюсь поведінку, а щоб використовувати мораль у якості сильної зброї проти потенційних та реальних ворогів” [13, с. 75]. Тому в подальшому індивідуальна етика навіть у тому урізаному вигляді, в котрому вона була присутня у працях політичних реалістів, поступилася антропоморфній етиці, що наділяє моральним статусом саму державу.

У 1960-ті рр. тиск взаємозалежності й проблеми, пов'язані з кризою властивої політичному реалізму державно-центричної моделі міжнародних відносин, покликали до життя інші концептуальні підходи, що значно потіснили (хоча й не витіснили) теорію політичного реалізму. Але й традиціоналізм, і посталий у 1970-ті рр. неореалізм, і структуралізм, який розгорнув свою аргументацію у 1980-ті рр., незважаючи на зовнішню лібералізацію своїх підходів в осмисленні ролі індивідуальної етики, по-суті, не просунулись уперед, порівняно з політичним реалізмом. Ідея моральної незалежності державного діяча – цієї символічної фігури, покликаної уособлювати національні інтереси, - була витіснена складною системою абстрактних цінностей, які змінюються в залежності від часу. Водночас на

користь емпіризму була відкинута і антропоморфна етика. В результаті виникла загроза придушення індивіда й небезпека стійкого конформізму учасників міжнародних відносин.

Таким чином, міжнародна політика як складна система суперництва й узгодження інтересів та цінностей зростаючого числа і багатоманітності її учасників, залишається сферою невпевненості й ризику, що багаторазово посилюються вторгненням у неї „звичайної людини”. Це висуває підвищені вимоги до компетентності й професіоналізму „творців міжнародної політики” та актуалізує необхідність інтенсивної дослідницької, навчальної й просвітницької роботи у сфері міжнародно-політичних знань.

Незважаючи на всі його недоліки, процес інтернаціоналізації прав людини має незворотний характер. Вже сьогодні гарантії й захист індивідуальних прав та свобод стають предметом регулювання міжнародного права й перестають бути виключно внутрішньодержавною компетенцією. Встановлюючи стандарти у сфері прав людини, міжнародне співтовариство розглядає їх у якості своєрідних орієнтирів, до яких слід прагнути, підкреслюючи, що сучасне становище у даній сфері не може вважатися прийнятним.

Усе це свідчить про те, що гуманізація міжнародних відносин є однією з важливих тенденцій у цій галузі суспільного життя. Проте суперечності й парадокси, які її супроводжують, мають не випадковий і не тимчасовий, а сутнісний характер, пов’язаний із самою природою зазначеної сфери та людського суспільства в цілому.

Список використаних джерел:

1. Шелер М. Человек и история / Макс Шелер // Человек : образ и сущность. Ежегодник. - М.: Мысль, 1991. - С. 133-159.

2. Abélès M., H-P. Jeudy. *Anthropologie du politique* / Marc Abélès, H-P. Jeudy. – Paris : Armand Colin, 1997. – 416 p.
3. Balandier G. *Anthropologie Politique* / George Balandier. – Paris : Presses Universitaires de France, 1967. - 240 p.
4. Барановский В. Ф. *Духовность личности : социальный механизм развития* / Василий Федорович Барановский. - К.: Ин-т философии НАН Украины, Киев. ин-т Военно-воздуш. сил, 1995. – 167 с.
5. *Handbook of Comparative Public Administration in Asia-Pacific Basin* / Ed. by Hoi-kwok Wong and Hon S. Chan. – N.Y.: Taylor & Francis Inc, 1999. – 372 p.
6. Kriesi H. *Les Democracies Occidentales. Una Approach Comparee* / Hanspeter Kriesi. – Paris : Economica, 1994. – 380 p.
7. Льюис Б. *Что не так? Путь Запада и Ближнего Востока : прогресс и традиционализм = What Went Wrong? : The Clash Between Islam and Modernity in the Middle East* / Бернад Льюис. - М.: «Олимп-Бизнес», 2003. - 224 с.
8. Хантингтон С. П. *Столкновение цивилизаций и переустройство мирового порядка // Pro et contra.* – 1997. – Т. 2, № 3. – 11-57.
9. Stiglitz, Joseph E. *Globalization and Its Discontents* / Joseph E. Stiglitz. – New York : W.W. Norton & Company, 2003. – 304 p.
10. *Histoire du XX Siecle.* – Paris : Editions du Seuil, 1996. - V.2: 1945-1995. – 644 p.
11. King A., Schneider B. *The First Global Revolution : A Report by the Council of the Club of Rome* / Alexander King, Bertrand Schneider [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://de.scribd.com/doc/2297152/Alexander-King-Bertrand-Schneider-The-First-Global-Revolution-Club-of-Rome-1993-Edition>.
12. Schwarzenberger G. *Power politics : A study of World society* / Georg Schwarzenberger. – London : Stevens & Sons, 1964. – 410 p.
13. Смуте М.-К. *Международные организации и неравноправие государств* / М.-К. Смуте // *Международный журнал социальных наук.* - 1995. - № 11. - С. 60-78.

14. Пучила Дж. Мировые имиджи, мировые порядки и „холодные войны” : мифы истории и объединенные нации / Дж. Пучила // Международный журнал социальных наук. - 1995. - № 11. - С. 25-40.

15. Morgenthau H. J. Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace / Hans J. Morgenthau. - New York : McGraw-Hill Education, 2005. – 752 p.